

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 811.161.2-115:398.91''18''

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).141-159](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).141-159)

Максим БОНДАРЕНКО, асп.

ORCID ID: 0000-0001-9569-8015

e-mail: maximbondarenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Київ, Україна

ЕКСПЛІЦИТНІ СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОМПАРАТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ ХІХ СТОЛІТТЯ

Вступ. Для сучасної історичної лінгвістики надзвичайно актуальним є дослідження компаративності мовних одиниць, адже вербалізація процесів і результатів порівняння дій, ознак, явищ чи предметів не лише проливає світло на систему поглядів наших предків, їхніх уявлень про людину та її місце у світі, а й дає змогу простежити особливості мовної системи на певному синхронному зрізі. Особливо цікавим є виявлення специфіки добору мовних засобів для реалізації порівняльної семантики в пареміях, які були невід'ємною частиною мовної картини світу українців минулого.

Методи. У дослідженні застосовано зіставний метод для розгляду особливостей способів вираження компаративності в пареміях, засвідчених у збірках "Галицько-руські народні привідки" (1901–1910) І. Франка та "Українські приказки, прислів'я і таке інше" (1864) М. Номиса, а також описовий метод з прийомом внутрішньої інтерпретації для класифікації аналізованих одиниць за чітко визначеними параметрами.

Результати. На основі наявних класифікацій порівняльних конструкцій було запропоновано власну класифікацію способів вираження компаративності в пареміях. Визначено два основні способи вираження порівняльних відношень у паремійних одиницях – експліцитний та імпліцитний, а також їхні підвиди. Докладно проаналізовано структурно цілісні порівняльні конструкції (порівняльні звороти (непоширені й поширені) зі сполучниками **як, мов, немов,**

наче, неначе, неначебно, ніби, нібито, немовби, немовбито та ін. + підрядні речення); конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: кращий, ніж...; вищий, ніж...; одиниці, що мають лише об'єкт порівняння. Особливу увагу присвячено компаративним пареміям, до складу яких входять давні за походженням порівняльні сполучники (мол, аки/ак, коби), яких сучасна українська мова не фіксує, а також одиницям з двома порівняльними сполучниками, що виступають засобами мовного оформлення компаративної семантики.

Висновки. Дослідження компаративних паремій, засвідчених в аналізованих збірках, дає змогу виявити специфіку "ословлення" дійсності українцями XIX ст., з'ясувати роль і місце паремій у їхній мовній картині світу, простежити динаміку лексичної та фразеологічної підсистем української мови цього періоду. Серед експліцитних способів вираження компаративності найбільш продуктивним є творення структурно цілісних порівняльних конструкцій (порівняльні звороти (непоширені й поширені) з порівняльними сполучниками, а також підрядні речення).

Ключові слова: компаративність, компаративні паремії, порівняльні конструкції, структурні особливості паремій, експліцитні способи вираження компаративності, мовна картина світу.

Вступ

Порівняльні конструкції – давні за походженням, структурно неоднорідні та семантично складні утворення, для якісного дослідження яких необхідно застосовувати комплексний лінгвістичний підхід, що полягає в аналізі соціокультурних, когнітивних, формально-структурних, функціональних і семантичних особливостей розглянутих одиниць. Виникнення сполук з компаративною семантикою безпосередньо пов'язане із процесом пізнання людиною довкілля, адже наші предки відчували себе невіддільною частиною природи, і цей органічний зв'язок безпосередньо відображався в мові, що віддзеркалювала систему тогочасних народних уявлень. Процес формування порівняльних конструкцій пов'язаний із розвитком концептуальної та мовної картин світу українців, соціально-історичними та побутовими реаліями.

У сучасній лінгвістиці з'явилося чимало нових поглядів на підходи до дослідження категорії компаративності й одиниць, що її репрезентують. Однак, по-перше, термінологічне поле компаративності як лінгвістичної категорії не до кінця сформоване, поняттєвий апарат потребує ґрунтовного аналізу, уточнення та впорядкування відповідних одиниць. На цю проблему в дисертаційному дослідженні звернула увагу Н. Шаповалова, слушно зауваживши, що «терміни “порівняння”, “порівняльна конструкція”, “порівняльний зворот”, “порівняльна структура” тощо використовуються лінгвістами певною мірою довільно, то – як синоніми, то – як абсолютно різні поняття, то, навпаки, зовсім ототожнюються. Це призводить до неточності у трактуванні понять, співвідносних із мовним порівнянням, а нерідко спотворює розуміння авторської позиції загалом» [Шаповалова, 1998, с. 1]. Авторка здійснила спробу розв'язання названої проблеми, однак нині в українській лінгвістиці далі спостерігаємо стійку тенденцію до неупорядкованості цієї терміносистеми, своєрідну довільність у потрактуванні компаративем як важливого складника мови. У нашому дослідженні термін *компаративність* розглядаємо в найширшому розумінні, що передбачає систему порівняльних одиниць, порівняльних смислових відношень і зв'язків тощо.

По-друге, вивчення порівняльних одиниць часто обмежують одним чи кількома аспектами здебільшого в межах лінгвістики, що неабияк звужує межі дослідження, унеможливує всеохопний і глибокий аналіз компаративних конструкцій. Їх, безперечно, варто розглядати цілісно, використовувати за можливості не лише традиційні, а й новітні підходи, вибудовані на засадах мультидисциплінарності. Порівняння – одиниця не суто лінгвістичного характеру, тому її аналіз передбачає застосування знань із різних сфер: когнітивістики, логіки, філософії, психології й ін. Зокрема, на це вказує О. Грипас, розглядаючи аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння. Лінгвістка зауважує, що “для представлення категорії порівняння в повному обсязі необхідно визначити її статус не тільки в мові, а й у філософії та логіці”

[Грипас, 2010, с. 98]. Однак підкреслюючи важливість комплексного підходу до вивчення порівняльних одиниць, дослідниця порушує ще одну надзвичайно актуальну проблему – розрізнення структури логічного порівняння і структури його вербальної репрезентації. Вона наголошує на необхідності цього розмежування, адже “єдність мови і мислення не означає їхнього абсолютного збігу, але логічна схема порівняння є тим спільним, що залишається постійним, незмінним у її різних мовних формах” [Грипас, 2010, с. 98]. На думку авторки, під час опису порівняльних конструкцій на формально-граматичному рівні ми можемо уникнути багатьох суперечностей і неоднозначностей, “спираючись на гносеологічне розуміння природи компаративних відношень, установлюючи глибинну основу порівняння” [Грипас, 2010, с. 98].

По-третє, нині немає чітких критеріїв диференціації компаративних конструкцій, що значною мірою ускладнює їхню систематизацію та дослідження. Натомість з’являється дедалі більше нових підходів до семантичної і структурної класифікації розгляданих одиниць, проте цілісної системи класифікаційних параметрів компаративем нині не створено. Кожен лінгвіст прагне вибудувати власну схему, яка б відповідала специфіці досліджуваного матеріалу. Скажімо, Ж. Воробйова наголошує, що чимало наявних класифікацій порівнянь створено на основі граматичних ознак, таких як, напр., спосіб морфологічного вираження, синтаксична функція. Саме тому дослідниця зазначає, що “увагу слід звернути до класифікації, що побудована на характері семантичних відношень між предметом і образом порівняння (логічні та образні)” [Воробйова, 2005, с. 42]. На її думку, саме семантична класифікація є найбільш продуктивною, адже дає змогу простежити особливості психології людей, з’ясувати специфіку їхніх індивідуальних картин світу.

Безперечно, особливості реалізації категорії компаративності в мові і специфіка функціонування різних порівняльних одиниць привертала увагу українських лінгвістів. Зокрема, О. Грипас, аналізуючи принципи категоризації компаративності

як системного утворення в українській мові, обґрунтувала доцільність вивчення цього явища саме на засадах функційно-семантичної категорії [Грипас, 2013], А. Романченко розглянула лексико-семантичні засоби вираження функцій функційно-семантичного поля компаративності в українській мові [Романченко, 2012], О. Щепка з'ясувала специфіку компаративних одиниць як репрезентантів функційно-семантичної категорії градуальності [Щепка, 2012].

Особливо широко категорія компаративності представлена в українських пареміях, які часто побудовані не стільки на основі гумору, іронії чи сатири, скільки на глибоких філософських роздумах, дидактичних настановах, морально-етичних принципах. Створення паремій із компаративною семантикою давало змогу нашим предкам якнайвлучніше передавати емоції та враження від побутових ситуацій, висловлювати думки щодо соціально-історичних подій, виражати суб'єктивне ставлення до довкілля, реалізувати свою мовну винахідливість і креативність.

Попри високий ступінь актуальності вивчення компаративних паремій та неабияку колоритність паремійного корпусу, у сучасній лінгвістиці представлено не так багато цілісних досліджень, які проливали б світло на процес формування вищезгаданих одиниць, їхню структуру та семантику, особливості функціонування. Можна згадати аналіз функціонально-семантичного статусу порівняльних конструкцій у сучасній українській мові (зокрема й на матеріалі компаративних фразеологічних одиниць, засвідчених у словниках стійких народних порівнянь) [див.: Шаповалова, 1998]; дослідження семантики та лінгвокультурного потенціалу компаративних паремій, а також специфіки їхнього онімного простору на матеріалі збірки “Українські приказки, прислів'я і таке інше” М. Номиса [див.: Бондаренко, 2023а; 2023b]; опис особливостей семантико-синтаксичної організації компаративних паремій у російській мові [див.: Садова, 2006]; порівняння компаративних відношень на матеріалі українського й англійського паремійного корпусів [див.: Шульга, 2015].

Проте комплексного аналізу способів вираження компаративності в пареміях з урахуванням їхніх структурних особливостей у сучасному мовознавстві ще не представлено, що й зумовлює актуальність і наукову новизну нашого дослідження.

Мета пропонованої статті – з'ясувати мовну специфіку експліцитних способів вираження компаративності в українських пареміях ХІХ ст. і їхні структурні особливості.

Джерельну базу дослідження становлять “Галицько-руські народні приповідки” (1901–1910) І. Франка та “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864) М. Номиса, що фіксують паремійні одиниці, записані здебільшого в ХІХ ст. у різних куточках України.

Методи

Застосовано зіставний метод для виявлення особливостей способів вираження компаративності в пареміях, засвідчених у збірках І. Франка та М. Номиса, а також описовий метод із прийомом внутрішньої інтерпретації для класифікації досліджуваних одиниць за встановленими параметрами.

Результати

У сучасному мовознавстві існують різні погляди на лінгвістичну природу компаративності, а відтак – різні підходи до класифікацій способів її вираження. На нашу думку, доволі ґрунтовною є класифікація, запропонована Н. Шаповаловою у дисертаційному дослідженні, присвяченому встановленню функціонально-семантичного статусу порівнянь у сучасній українській мові. Лінгвістка виокремлює два загальні класи компаративем, у складі яких наявні менш ємні угруповання: 1) з імпліцитним показником: а) прислівникові з префіксом *по-* і суфіксами *-ому*, *-ему*, *-и*; б) з орудним відмінком у порівняльному значенні; в) суфіксальні утворення зі значенням часткової подібності; 2) з експліцитним показником порівняльних відношень: а) конструкції з показником сполучникового типу; б) компаративеми з лексемами відкритої семантики типу: *схожий*, *подібний*, *здаватися* тощо [Шаповалова, 1998, с. 2–3].

Ураховуючи специфіку паремійного матеріалу, його складність і неоднорідність, пропонуємо власну класифікацію способів вираження компаративності в пареміях, яка ґрунтуватиметься на класифікації Н. Шаповалової та розширеній нами структурній класифікації Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько [докладніше див.: Бондаренко, 2023а, с. 116–117].

Основні способи вираження компаративності в українських пареміях:

1) компаративні паремії з експліцитним показником: структурно цілісні порівняльні конструкції (порівняльні звороти (непоширені й поширені) зі сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* та ін. + підрядні речення); конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: *кращий, ніж...; вищий, ніж...; одиниці, що мають лише об'єкт порівняння*;

2) компаративні паремії з імпліцитним показником: форма орудного відмінка в порівняльному значенні; описові порівняння; речення порівняльної структури, у яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину; порівняльно-приєднувальні конструкції, побудовані за принципом образної аналогії; заперечні порівняння; власне імпліцитні порівняльні конструкції; порівняльні конструкції типу *який... такий*.

Для якісного й ґрунтового аналізу порівняльних паремій розглянемо докладніше експліцитні способи вираження компаративності.

1. Компаративні паремії з експліцитним показником

До компаративних паремій з експліцитним показником зараховуємо ті одиниці, у яких семантика порівняння реалізується через певні формально-граматичні засоби: порівняльні сполучники, модально-порівняльні частки, поєднання порівняльних сполучників із прикметниками чи прислівниками вищого ступеня порівняння тощо. Ці одиниці є надзвичайно важливими для творення порівняльних конструкцій, адже вони виступають засобами мовного оформлення компаративної семантики. Н. Шаповалова вважає, що такий показник порівняльних відношень “відіграє

вирішальну роль у реалізації компаративного змісту в чотириелементній моделі порівняльної конструкції (“суб’єкт” – “об’єкт” – “основа” – “показник”), оскільки забезпечує її цілісність. Тобто, між компарантом і компаратором не існує реального зв’язку, він виникає лише у свідомості мовця, який прагне відтворити певну ситуацію дійсності” [Шаповалова, 1998, с. 5]. До того ж ці засоби є своєрідними формальними маркерами для пошуку одиниць із компаративною семантикою. Порівняльні конструкції з експліцитним показником не потребують додаткового осмислення та інтерпретації, адже показники компаративних відношень дають змогу швидко і якісно встановити об’єкт і предмет порівняння, а також ознаку, на основі якої це порівняння відбувається.

1.1. Структурно цілісні порівняльні конструкції (порівняльні звороти (непоширені й поширені) зі сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* та ін. + підрядні речення)

Ця група компаративних паремій у збірках М. Номиса та І. Франка – найбільша в кількісному й найколеритніша та найінформативніша в якісному плані. До складу компаративних паремій входять такі порівняльні сполучники:

– *як*: *Спасся, як медвідь* (Н., с. 118, № 1813); *Били, як kota* (Н., с. 204, № 4030); *Хорош, як бабин Ярош* (Н., с. 343, № 7555); *Веретено як копач* (Ф., I, с. 214); *В’їдливий як гадина* (Ф., I, с. 345); *Хліб як колач, як паска, як осух* (Ф., III, с. 349) та багато ін.

Як бачимо, компаративна семантика більшості розгляданих паремій зі збірки М. Номиса реалізується саме за допомогою сполучника *як*, тому він і є найчастіше вживаним показником порівняльних відношень. Привертає увагу той факт, що у збірці І. Франка в порівняльних паремійних одиницях зі сполучниковим компонентом фактично в усіх випадках засвідчено функціонування лише цього порівняльного сполучника, послідовне використання інших сполучників із компаративною семантикою не фіксуємо. Можемо припустити, що в усному народному мовленні представники західного регіону України віддавали перевагу

саме цьому сполучнику для творення порівняльних конструкцій, він був органічним складником їхнього мовосвіту.

– *мов*: *Здихнув тяжко та важно, мов ковальський міх* (Н., с. 135, № 2277); *Величасця, мов попада на весіллі* (Н., с. 143, № 2491); *Надувся, мов кулик на вітер* (Н., с. 180, № 3374); *Мурдуєця мов скажена пані* (Н., с. 181, № 3405); *Роздрочились, мов бугаї* (Н., с. 210, № 4168) та ін.

Порівняльний сполучник *мов* доволі часто функціонує в аналізованих одиницях зі збірки М. Номиса як абсолютний замітник вищезгаданого сполучника *як*, про що свідчить паралельне вживання обох елементів у варіантах тієї самої паремії. Однак у збірці І. Франка паремійних одиниць із таким показником порівняльних відношень не засвідчено.

– *неначе*: *Холодно, неначе перед Роздвом* (Н., с. 68, № 639); *Голосить, неначе по мертвому* (Н., с. 139, № 2383); *Хизуєця, неначе на пристяжці* (Н., с. 144, № 2508); *Забажав неначе перед смертю* (Н., с. 153, № 2692); *Йти, неначе у ярмо* (Н., с. 247, № 5095); *Витъяв очі – неначе ті баньки* (Н., с. 306, № 6597) та ін.

У пареміях зі збірки “Українські приказки, прислів’я і таке інше” порівняльний сполучник *неначе* вживається не надто часто. Проте здебільшого він стоїть саме перед прийменниково-іменниковими конструкціями, хоча трапляються поодинокі випадки, коли цей показник порівняльних відношень функціонує перед об’єктом порівняння, вираженим іменником. В одиницях зі збірки “Галицько-руські народні приповідки” такого порівняльного сполучника не фіксуємо.

– *наче*: *Чваниця, наче тая кобила, що віз побила* (Н., с. 144, № 2511); *Оце колотить, наче чорт лозою* (Н., с. 182, № 3422); *Оце (хватає), наче собака мухи!* (Н., с. 237, № 4834) та ін.

Порівняльний сполучник *наче* є найменш уживаним у пареміях зі збірки М. Номиса, а в компаративних одиницях зі збірки І. Франка узагалі не засвідчений.

У збірці М. Номиса часто трапляються компаративні паремії, які мають варіанти, здебільшого зафіксовані в інших населених пунктах або й у межах того самого села чи міста. Привертає

увагу те, що часто таким варіативним складником є порівняльні сполучники, тобто показники порівняльних відношень у пареміях. Наприклад, на Поділлі, на території південних областей Правобережної України, а також на Лівобережжі функціонувала паремія *Написав, мов курка лапою*, на Лубенщині та в південних областях Правобережної України вона набула такого вигляду: *Написав, як сорока лапою* (зі зміною об'єкта порівняння змінився й засіб мовного оформлення компаративної семантики). До того ж, утворився ще один варіант розгляданої паремії вже з іншим порівняльним сполучником: *Се написав, неначе сорока* (засвідчений, можливо, на території Брацлавщини) (Н., с. 286–287, № 6079). Або ж у Києві та Радомишлі Житомирської області (а також у записях етнографа, фольклориста Г. Залюбовського) було зафіксовано паремію *Кива головою, неначе кобила в Спасівку*, а на території, можливо, Брацлавщини записано такий її спрощений варіант зі зміненим порівняльним сполучником: *Кива, як кобила* (Н., с. 143, № 2478). Як бачимо, у збірці “Українські приказки, прислів'я і таке інше” широко представлено явище варіативності порівняльних сполучників, які є основним засобом вираження порівняльної семантики в пареміях. В одиницях з “Галицько-руських народних приповідок” такої варіативності не спостерігаємо.

Вартими уваги є компаративні паремії, до складу яких входять давні за походженням порівняльні сполучники:

– *мол* (*Як насисся мезги (м'якенька кора, під товстою, на сосні) хвоєю, та нап'єшся води моховой, то здоров'є мол возом по животу покоциць (про Литвяків)*) (Н., с. 73, № 744));

– *аки/ак* (*Біда, аки в Родні* (у гирла Росі) (Н., с. 133, № 2221); *Качаєця, ак бубтик голеньке* (Н., с. 408, № 9234)); порівняльний сполучник *аки* зафіксований іще у старослов'янських рукописах X–XI ст. із порівняльним значенням (СС, с. 67), у “Словнику староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст.” його пояснено так: “спол. (цсл. акы) (зв'язує члени речення) (порівняльний) як...” (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 85), що вказує на його активне функціонування в українській мові цього періоду,

тому й не дивно, що цей сполучник ще трапляється в кількох пареміях, засвідчених уже в XIX ст.:

– *коби* (*Сухий Марець, мокрий Май – буде жито коби (як-би) гай – Теплий Апрель, мокрий Май – буде хліб, як гай – Як мокрий в Апрель, а сухий Май, то буде в клуняхъ рай* (Н., с. 59, № 446)); в інваріанті паремії використано давній порівняльний сполучник *коби*, який зафіксовано в більшості сучасних словників, проте з дещо іншими лексичними значеннями. Скажімо, у СУМ-11 лексеми *коб*, *коби* зафіксовані з такими значеннями: “1. спол. Якби, коли б. 2. спол. Аби (у 1 знач.), тільки б. 3. у знач. част. Коли б, хоч би” (СУМ, IV, с. 200) та ремаркою *діалектне*. Проте зі змісту паремії-інваріанта зрозуміло, що лексему *жито* порівнюють з лексемою *гай*, до того ж компаративну семантику цієї одиниці підтверджує її однотипний варіант (однак уже з часто вживаним сполучником *як*): *буде хліб, як гай*. Тому з упевненістю можемо стверджувати, що в народному мовленні українців XIX ст. цей сполучник інколи функціонував як показник саме порівняльної семантики. Зокрема, про це свідчить його фіксація у “Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка з такими значеннями: “1) Если-бы, когда-бы. 2) Какъ. 3) Какъ-бы. 4) Пусть, лишь-бы” (Г., т. 2, с. 258). Одним із наведених значень Б. Грінченко якраз і підтверджує те, що цей сполучник функціонував і як порівняльний. Проте з часом розглядана лексема втратила це значення, тому сучасними мовцями може сприйматися як чужорідна та незрозуміла.

У паремії *Вона так и пряде (очицями), як ...* (Н., с. 378, № 8445) пропущено об’єкт порівняння, однак наявність порівняльного сполучника забезпечує збереження компаративної семантики. Очевидно, ця одиниця була дуже популярною, тому кожен потенційний мовець міг, спираючись на власний суб’єктивний досвід, використовуючи свою лінгвокреативність, запропонувати відповідне до конкретної ситуації продовження цієї паремії.

Надзвичайно цікавими в збірці М. Номиса є паремії з двома порівняльними сполучниками, що виступають засобами мовного оформлення компаративної семантики. Наприклад, *Видав, як наче на заріз* (Н., с. 170, № 3122); *Сидить, наче як*

туман (Н., с. 180, № 3378); *Ходши, неначе як гріх без душі* (Н., с. 486, № 10990). Можемо припустити, що одночасне використання двох однотипних сполучників зумовлене або бажанням мовця підсилити порівняльні відношення в пареміях, або одночасним співіснуванням двох варіантів із різними сполучниками, які в усному народнорозмовному мовленні злилися в один. До того ж варто зазначити, що всі вищезгадані одиниці зафіксовані в межах однієї місцевості, можливо, Брацлавщини, тому можемо кваліфікувати це явище як регіональну особливість.

1.2. Конструкції із формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: *кращий, ніж...*; *вищий, ніж...* та ін.

Такі конструкції теж вражають своєю колоритністю та строкатістю форм. Здебільшого в пареміях, що належать до цієї групи, прикметники та прислівники вищого ступеня порівняння поєднуються з порівняльними сполучниками або певними прийменниками. Привертає увагу той факт, що в збірці М. Номиса таких порівняльних одиниць засвідчено значно більше, аніж в І. Франка. Найпродуктивнішими є такі моделі:

– *adj. (comp. form)...* + *як*: *Гіриша відьма вчена, як родима* (Н., с. 47, № 235); *Старший Гриць, як Парася* (Н., с. 86, № 1011); *Біда старша, як роскіш* (Ф., I, с. 77); *Близша сорочка тілу, як рідная тітка* (Ф., III, с. 202) та ін.;

– *adj. (comp. form)...* + *ніж*: *Довше моє бідацтво, ніж його богацтво* (Ф., I, с. 92); *Близша сорочка тіла, ніж кожух* (Ф., III, с. 202) та ін.;

– *adj. (comp. form)...* + *від (од)*: *Дурніший од попа – Хіба я дурніший од попа!* – *Хіба ж то він дурніший від попа ...* (Н., с. 294, № 6264); *Почин дорогий од грошей* (Н., с. 467, № 10546); *Благовісник старший від Великодне* (Ф., I, с. 100–101); *Верба пожиточнійша від яблінки* (Ф., I, с. 213) та ін.;

– *adv. (comp. form)...* + *як*: *Більше панів, як псів* – *... а мужиків и не видно ся за ними* (Н., с. 92, № 1169); *Більше страху, як переполоху* (Н., с. 219, № 4403); *Моя свиня більше*

знає, як ваш астроном (Н., с. 304, № 6540); *Більше бід, як лободи* (Ф., I, с. 79) та ін.;

– *adv. (comp. form)...* + *ніж*: *Се гірш, ніж – ходи істи* (Н., с. 244, № 5017); *Лекше говорити, ніж зробити* (Н., с. 266, № 5603); *Більш смороду, ніж потіхи* (Н., с. 439, № 9853); *Борше багатий запотребує бідного, ніж бідний багатого* (Ф., I, с. 143); *Більше відваги ніж розуму* (Ф., I, с. 307) та ін.;

– *adv. (comp. form)...* + *від (од)*: *Допекла гірш од сиріої кваші* (Н., с. 156, № 2767) та ін.

Показовим є те, що в збірці “Українські приказки, прислів’я і таке інше” М. Номис подає доволі багато граматично однакових (однотипних) конструкцій, які, очевидно, були напрочуд популярними серед українців минулого. Усі вони відповідають моделі “*лучче..., ніж/як/чим...*”: *Лучче держатись у багатого пана за клямку, як у бідного за столом сидіти* (Н., с. 93, № 1188); *Лучче з медведем борікацьця, ніж з паном рахувацьця* (Н., с. 94, № 1207); *Лучче птиці на сухій гільці, чим ся в золотій клітці* (Н., с. 100, № 1336); *Лучче своє личко, як чужий ремінець* (Н., с. 431, № 9682); *Лучче свої воші бити, ніж чужі гроші лічити* (Н., с. 431, № 9683) та багато інших. У збірці “Галицько-руські народні приповідки” укладач рідко фіксує одиниці, вибудовані за такою моделлю, у засвідчених одиницях лексему *лучче* замінено на *ліпше*, що відповідало особливостям тогочасного мовлення представників західного регіону України: *Ліпше відригаючи, ніж спльовуючи* (Ф., I, с. 317); *Ліпше солом’яне житє, як золота смерть* (Ф., III, с. 194) та ін.

В обох розглянутих збірках трапляються компаративні одиниці з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників, однак із пропущеними порівняльними сполучниками. Очевидно, це зумовлено економією мовних ресурсів. Однак варто зауважити, що порівняльні відношення реалізуються повною мірою, адже пропущені показники компаративної семантики легко відновити з контексту. Наприклад: *Москаль як ворона, та хитріший чорта* (Н., с. 78, № 838); *Звивасця жсвавій гадюки* (Н., с. 272, № 5755); *У друга вода солодча вражеського меду* (Н., с. 422, № 9513); *Висше носа писок задирати* (Ф., I, с. 269); *Бода-с справ тонше волоса, а дальше голоса!* (Ф., III, с. 219) та ін.

1.3. Одиниці, що мають лише об'єкт порівняння

Часто укладачі збірок фіксують цікаві порівняльні одиниці, що мають лише показник порівняльних відношень (порівняльний сполучник) та об'єкт порівняння, натомість предмета порівняння немає. На нашу думку, це зумовлено тим, що порівняльна частина паремії ставала дуже популярною, легко відтворюваною, тому предмет порівняння втрачався, а об'єкт з порівняльним сполучником вільно функціонував, міг приєднуватися до будь-якого нового предмета залежно від особливостей ситуації, що породжувала нові прислів'я та приказки. У збірці М. Номиса таких випадків зафіксовано доволі багато, І. Франко засвідчує такі одиниці рідше. Серед порівняльних сполучників найбільш поширеними були такі:

– **як**: *Як у батька за пазухою* (Н., с. 111, № 1638); *Як у воду впав* (Н., с. 121 № 1893); *Як кіт в салі* (Н., с. 173, № 3195); *Як у болото верг* (Ф., I, с. 161); *Як вилами світ пхати* (Ф, I, с. 250); *Як на огни згоріло* (Ф, II, с. 628);

– **наче**: *Наче курця впустив* (Н., с. 135, № 2284); *Оце! неначе та орда* (Н., с. 156, № 2780); *Наче сутана у камені шумить* (Н., с. 182, № 3433);

– **мов**: *Мов та скаженюка* (Н., с. 181, № 3394); *Мов чарамы одвело* (Н., с. 240 № 4917); *Мов заморочено* (Н., с. 353, № 7842) та ін.

Дискусія і висновки

Дослідження компаративності як лінгвістичної категорії потребує розв'язання багатьох проблем, які існують у сучасній лінгвістиці. Вивчення компаративних паремій, засвідчених у збірках М. Номиса та І. Франка, є надзвичайно важливим, адже дає змогу досягнути специфіку концептуальної і мовної картин світу українців ХІХ ст., простежити динаміку лексичної та фразеологічної підсистем тогочасної української мови, а також схарактеризувати екстралінгвальні чинники, що тією чи тією мірою впливали на вибір мовних одиниць під час комунікації. Серед основних способів вираження компаративності в пареміях виокремлюємо експліцитні й імпліцитні. У більшості паремій,

засвідчених у розгляданих збірках, компаративність виражена експліцитно, ідеться здебільшого про ядрові одиниці. Цей спосіб вираження компаративності вважаємо продуктивним і необхідним для повноцінної реалізації порівняльних відношень у пареміях. Вважаємо, що перспективним є дослідження ще й імпліцитних способів вираження компаративності в розгляданих одиницях, що дасть змогу сформувати цілісне уявлення про специфіку реалізації порівняльної семантики в пареміях, ґрунтовніше з'ясувати їхні структурні особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бондаренко, М. О. (2023а). Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше”). *Українська мова*, 1(85), 114–124. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.114>

Бондаренко, М. О. (2023b). Онімний простір українських компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше”). *Українське мовознавство*, 53, 120–134. [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).120-134](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).120-134)

Воробйова, Ж. Ю. (2005). Порівняння в функціонально-семантичному аспекті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*, 1, 41–45.

Грипас, О. Ю. (2013). Принципи категоризації компаративності як системного утворення в українській мові. *Studia philologica*, 2, 16–19.

Грипас, О. Ю. (2010). Аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 6, 97–100.

Романченко, А. П. (2012). Лексико-семантичні засоби вираження компаративності (функції та їх реалізація). *Вісник ОНУ*, 17, 4, 149–158.

Садова, Г. Ю. (2006). *Семантико-синтаксична організація компаративних паремій* [Автореф. дис. канд. філол. наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України].

Шаповалова, Н. П. (1998). *Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові* [Автореф. дис. канд. філол. наук, Дніпропетровський державний університет].

Шульга, С. Я. (2015). Компаративні відношення на матеріалі українських та англійських паремій: зіставний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 19(2), 137–140.

Щепка, О. (2015). Компаративні одиниці як репрезентанти функційно-семантичної категорії градуальності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*, 22, 121–124.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Г. – Грінченко, Б. (Упорядн.) (1996). *Словарь української мови: у 4 т., т. 2. Наукова думка.*

Н. – Номис, М. (Уклад.), Пазяк, М. М. (Упорядн.). (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше. Либідь.*

СС – Цейтлин, Р. М., Вечерка, Р., & Благова, Э. (Ред.). (1999). *Старославянський словарь (по рукописям X–XI веков). Русский язык.*

СУМ – Білодід, І. К. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови: в 11 т., т. 4. Наукова думка.*

СУМ XVI–XVII – Гринчишин, Д., & Чікало, М. (Ред.). (1994). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., 1. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.*

Ф. – Франко, І. (Ред.). (2006). *Галицько-руські народні приповідки: у 3-х т. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.*

REFERENCES

Bondarenko, M. O. (2023a). Semantics and linguocultural potential of comparative paremas (based on the material from the collection of Matviy Nomys “Ukrainian sayings, proverbs, and so on”). *Ukrainian language*, 1(85), 114–124 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.114>

Bondarenko, M. O. (2023b). Onymic space of Ukrainian comparative paremas (based on the material from the collection of Matviy Nomys “Ukrainian sayings, proverbs, and the like”). *Ukrainian linguistics*, 53, 120–134 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).120-134](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).120-134)

Grypas, O. Yu. (2013). Principles of categorization of comparativity as a system formation in the Ukrainian language. *Studia philologica*, 2, 16–19 [in Ukrainian].

Grypas, O. Yu. (2010). Aspects of the study of the functional-semantic category of comparison. *Scientific journal of the National Pedagogical*

University named after M. P. Drahomanov. Series 10: Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language, 6, 97–100 [in Ukrainian].

Romanchenko, A. P. (2012). Lexical-semantic means of expressing comparativity (function and realization). *Bulletin of ONU*, 17, 4, 149–158 [in Ukrainian].

Sadova, H. Yu. (2006). *Semantic and syntactic organization of comparative paremias* [Abstract of the thesis of the Candidate of Philol. Sciences, Institute of Linguistics named after O. O. Potebnia of the National Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].

Shapovalova, N. P. (1998). *The functional-semantic status of comparative constructions in the modern Ukrainian language* [Abstract of the thesis of the Candidate of Philol. Sciences, Dnipropetrovsk State University] [in Ukrainian].

Shulga, S. Ya. (2015). Comparative relations on the material of Ukrainian and English paremias: a comparative aspect. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 19(2), 137–140 [in Ukrainian].

Shchepka, O. (2015). Comparative Units as Representatives of Functional Semantic Category of Graduality. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Philology (linguistics)*, 22, 121–124 [in Ukrainian].

Vorobyova, Zh. Yu. (2005). Comparison in the functional-semantic aspect. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 8: Philological sciences (linguistics and literary studies)*, 1, 41–45 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Г. – Grinchenko, B. (Compiler). (1996). *Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes, vol. 2*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Н. – Nomys, M. (Compiler), Pazyak, M. M. (Ed.). (1993). *Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like*. Lybid [in Ukrainian].

СС – Zeitlin, R. M., Vecherka, R., & E. Blagova (Eds.). (1999). *Old Slavonic dictionary (based on manuscripts of the 10th–11th centuries)*. Russkiy yazyk [in Russian].

СМ – СМ – Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols, vol. 4*. Naukova dumka [in Ukrainian].

СМ XVI–XVII – Hrynchyshyn, D., & Chikalo, M. (Eds.). (1994). *Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the*

17th centuries, 1. I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Ф. – Franko, I. (Ed.). (2006). *Galician-Ruthenian Folk Paremias: in 3 volumes*. Ivan Franko LNU Publishing Center [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 05.03.24

Прорецензовано / Revised: 03.04.24

Схвалено до друку / Accepted: 08.04.24

Maksym BONDARENKO, PhD Student

ORCID ID: 0000-0001-9569-8015

e-mail: maximbondarenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EXPLICIT WAYS OF EXPRESSING COMPARATIVITY IN UKRAINIAN PAREMIAS OF THE 19TH CENTURY

Background. For modern historical linguistics, the study of the comparativity of linguistic units is extremely relevant, because the verbalization of the processes and results of comparing actions, phenomena or objects not only sheds light on the system of views of our ancestors, their ideas about people and their place in the world, but also makes it possible to trace the peculiarities of the linguistic system on a certain synchronous slice. It is especially interesting to identify the specificity of the selection of linguistic means for the implementation of comparative semantics in paremias, which were an integral part of the linguistic picture of the world of Ukrainians in the past.

Methods. In the study, we applied the comparative method to consider the peculiarities of the ways of expressing comparativity in paremias, attested in the collections of I. Franko “Galician-Ruthenian folk paremias” (1901–1910) and M. Nomys “Ukrainian proverbs, sayings, and the like” (1864), as well as a descriptive method with the using of internal interpretation for the classification of analyzed units according to clearly defined parameters.

*Results. On the basis of existing classifications of comparative constructions, a separate classification of ways of expressing comparativity in paremias was proposed. Two main ways of expressing comparative relations in paremic units are defined – explicit and implicit, as well as their subspecies. Structurally complete comparative constructions (comparative inflections (uncommon and common) with conjunctions **як, мов, немов, наче, пеначе, пеначебно, ніби, нібито, немовби,***

*немовбито etc. + subordinate clauses); constructions with forms of degrees of comparison of adverbs and adjectives: **кращий, ніж...**; **вищий, ніж...**; units that only have an object of comparison are analyzed in detail. Special attention is paid to comparative paremias, which include comparative conjunctions of ancient origin (**мол, аки/ак, коби**), which the modern Ukrainian language does not record, as well as units with two comparative conjunctions, which act as means of linguistic design of comparative semantics.*

Conclusions. The study of comparative paremias, attested in the analyzed collections, makes it possible to reveal the specifics of the verbalization of reality by Ukrainians of the 19th century, to clarify the role and place of paremias in their linguistic picture of the world, to trace the dynamics of the lexical and phraseological subsystems of the Ukrainian language of this period. Among the explicit ways of expressing comparativity, the most productive is the creation of structurally complete comparative constructions (comparative phrases (uncommon and common) with comparative conjunctions, as well as subordinate clauses).

Key words: comparativity, comparative paremias, comparative constructions, structural features of paremias, explicit ways of expressing comparativity, linguistic picture of the world.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.